

ANUSHTAGINIY XORAZMSHOHLAR DAVLATI VA UNING YUKSALISHI

Kazakboyeva Parvina Alisher qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti 3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Katta o'qituvchi I. B. Xudoynazarov

Annotatsiya: Ushbu maqola anushtaginiy Xorazmshohlar davlati va uning yuksalishi to'g'risida bo'lib, davlatning qanday tashkil topishi, uning hukmdorlari xususida, shuningdek, davlatdagi madaniy hayot, ilm-fan yuksalishi to'g'risida ham so'z boradi.

Kalit so'zlar: Anushtagin, saljuqiylar, Malikshoh, Qutbiddin Muhammad, Takash, Alouddin Muhammad, Jaloliddin, siyosat, madaniy hayot.

THE STATE OF ANUSHTAGINI KHORAZMSHAH AND ITS RISE

Kazakboyeva Parvina Alisher qizi

Tashkent state university of oriental studies

3-course of student faculty of eastern civilization and philosophy

Annotation: This article is about the Khorezmshah state and its rise, how the state was formed, about its rulers, as well as the rise of cultural life and science in the state.

Key words: Anushtagin, Seljuks, Malikshah, Qutbuddin Muhammad, Takash, Alauddin Muhammad, Jalaluddin, politics, cultural life.

KIRISH:

Anushteginiylar - kelib chiqishi turkiy xalqlardan bo'lgan Anushtegin asos solgan Xorazmni, Eronni va Kavkazorti davlatlarni boshqargan sulola (1097-1231). Dastlab Saljuqiylar davlatiga qaram bir viloyat sifatida bo'lgan. Saljuqiylar davlati hukmdori Malikshoh o'z noiblaridan biri Anushteginni Xorazmga hokim qilib tayinlaydi. Keyinchalik Saljuqiylar davlati zaiflashganidan so'ng Xorazm mustaqillikni qo'lga kiritadi. Davlatga 1077-yilda asos solingan va mo'gullar bosqini tufayli o'z mustaqilligini yo'qotib, tarix sahnasidan o'chirilgan. Taxminlarga ko'ra, sulola 2,3 milliondan 3,6 million kvadrat kilometrgacha bo'lgan maydonni egallagan¹.

ASOSIY QISM:

Xorazmshohlar sulolasining asoschisi Anushtagin yoshligida tarixiy manbalarga ko'ra Gurjistonda yashagan turk quli edi. Tarixchilar Rashiddin va hofizi Abru uning o'g'uz turklarining Bekdili urug'idan deb yozadi. Anushtaginni yoshligida isfahsolor Izziddin Onar Bilgitagin sotib oladi va u saljuq sulton Malikshoh I (1072-1092) ning saroy a'yonlardan biri, sulton hovuzlari va hammomlari ashyolarining xazinachisi – tashtadorlik mansabida edi. Ko'p o'tmay Anushtagin sultonning yaqin kishisiga aylanadi va u Xorazm mutassarif (sarflavchi) mansabiga tayinlanib, unga Xorazm shixnasi (raisi, qal'a boshlog'i) unvonini beradi². Lekin u Xorazmda hokimiyat ishlariga aralasha olmas edi. Sulton Bayquyruq (1094-1104) zamonida saljuqiy saltanatining sharqiy viloyatlari Xuroson amiri Dodbek Xabashiy ibn Oltintosh qo'l ostida bo'lgan va u Saljuqiylarning o'zaro nizolaridan foydalanib, 1097-yilda saljuqiylardan ajralib chiqib mustaqil bo'ladi. Xuddi shu yili Anushtagin vafot etadi. Xuroson hukmdori Dodhobek Xabashiy mansabidan chetlashtirilgan ibn Quchqor o'rniga

¹ <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Anushteginiylar>

² Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231). – Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. 61-b.

Anushtaginning o'g'li Qutbiddin Muhammadni Xorazm vorisi qilib tayinlaydi. Anushtagin Xorazmshohlar sulolasining tarixi aslida mana shu Xorazmshoh Qutbiddin Muhammaddan boshlanadi³. Milodiy 1100-yilda saljuq sultoni Barqirug va ukasi Sanjar Xuroson amiri Dodbek Xabashiy isyonini bostirdi va Xurosonni qo'lga kiritgach, Qutbiddin Muhammadni Xorazm hokimligi mansabiga tayinlaydi. Qutbiddin Muhammad otasi Anushtagin davrida Xuroson poytaxti Marvda yaxshi ma'rifat olgan, adab va din ilmlarini o'rgangan edi. Qutbiddin Muhammad Xorazmda o'z mavqeyini mustahkamlash uchun kuch-g'ayrat sarfladi. Xorazmshoh Qutbiddin Muhammad 30 yil davomida Xorazmda hukmronlik surdi. U vafotigacha (1127) sulton Sanjarga sodiq fuqoroligini izhor etib, sulton xazinasiga xiroj, o'lponlarni o'z vaqtida to'lab turdi. U vafot etgach, uning o'g'li Otsiz taxtga o'tiradi va u ham otasiga o'xshab Marvda ta'lim olgan edi. U Xorazm aholisiga g'amxo'r, adolatli podsholik qildi. Bir manbada aytilishicha, fuqarolar Xorazmshoh Otsizni yaxshi ko'rar, uning zamonida fuqarolar xavf-xatardan mutlaqo holi, tinchlik va osoyishtalikda, adolatli yashagan. 1193-yil Xorazmshohlar davlatining asta-sekin yuksalish va kuchayishining davri bo'ldi. Musulmon olami Sharqida murakkab siyosiy vaziyatlarda davlatning mustahkamlanishiga ma'muriy boshqaruv va qo'shinni aniq tashkil qilish yo'li bilan erishilgan. Ko'p o'tmay bu davlat O'rta Osiyo va Eron davlatlari orasida eng qudratli davlatga aylandi⁴.

Xorazmshohlar davlatida markaziy davlat idorasining rahbari eng yuqori martabali mansabdor bo'lib, u vazir deb atalar edi. Vazir davlat rahbarining birinchi maslahatchisi bo'lib u faqatgina hukmdorga bo'ysunar edi. U shoh nomidan tashqi aloqalar, boysundirilgan yerlarda munozaralarda shoh nomidan qatnashar shuningdek, barcha davlat amaldorlari, beklar, harbiy boshliqlar ham unga bo'ysunar edi. Vazirlarga sadr, dastur, xo'jayi buzruk nomli unvonlar berilgan.

³ Murtazoyeva H.A. Odilov A. A, Ermetov A. O'zbekiston tarixi. – Toshkent. Donishmand ziyo. 2020. 235-b.

⁴ Jabborov I. Buyuk Xorazmshohlar davlati. Sharq nashriyoti. – Toshkent. 1999. 140-b.

Vazir lavozimidagi kishi o'zining siyohdon (dovot) va ma'lum xil movutdan o'ralgan salla bilan ajralib turardi. Xorazmshohlar saltanatida vazir lavozimi dastlab sulton Otsiz hukumatida paydo bo'lgan.

Ma'muriy jihatdan bu davlat viloyatlarga, viloyatlar esa, shahar va qishloqlarga ajratilib boshqarilgan. Ular davrida Xorazmda davlat boshqaruvining ancha takomillashgan tizimi vujudga keldi. Xorazmshoh davlatning oliy hukmdori, hokimi mutlaq hisoblangan. Gurganjda shoh saroyi qoshida markaziy boshqarma — devonxona tashkil etilib, uning tarkibida ziroat, savdo-tijorat, moliya, soliq ishlari, shahar va qishloqlarda osoyishtalikni saqlash, harbiy ishlar va boshqa davlat ahamiyatiga ega vazifalar bilan shug'ullanadigan mahkamalar bo'lgan. Saroyning eng yuqori lavozimlaridan biri vazirlik lavozimi bo'lib, u xo'jayibuzruk (bosh xo'ja) unvoniga ega bo'lgan. U devonxona ishlariga javob bergan, katta safar paytida podsho nomidan davlatni idora qilgan. Ma'muniylar davrida Xorazmshohlar davlatida ilm-fan, madaniyat ravnaq topib, Xorazm Ma'mun akademiyasi tashkil qilindi. Unda xizmat kilgan buyuk qomusiy olimlar, allomalar o'zlarining ajoyib kashfiyotlari va asarlari bilan Xorazmshohlar davlatining mavqeini o'z davri va keyingi davrlar uchun yuksak darajaga ko'tardilar. Biroq bu madaniy yuksalish uzoq davom etmadi. 1017-yilda Xorazm Mahmud G'aznaviy tomonidan zabt etildi. Shu bilan ma'muniylar sulolasiga chek qo'yildi. Mahmud G'aznaviy o'z sarkardalaridan biri Oltintoshni xorazmshoh lavozimiga tayinlaydi. Oltintoshlar sulolasidan ham 3 ta xorazmshoh hukmronlik qilgan⁵.

Xorazmni 1040-yildan Saljuq sultonlari tomonidan tayinlangan hokimlar boshqargan. Ana shunday turk hokimlaridan biri anushteginiylar sulolasi asoschisi Anushtegin Garchoi (1077-1097) edi. 1097-yilda Anushtegin vafotidan keyin Xuroson noibi Dodbek Habashiy uning o'g'li Qutbiddin Muhammad (1097-1127) ni Xorazm noibi qilib tayinlab, unga xorazmshoh unvonini beradi. Qutbiddin

⁵ G'ulomov Ya. Xorazmning sug'orilish tarixi. – Toshkent. Fan. 1976. 121-b.

Muhammadning adolatli va sadoqatli xizmati evaziga Sulton Sanjar uning o‘g‘li Otsiz (1127-1156) ni Xorazm taxtiga tayinlaydi. Dastlab, Sulton Sanjarga sadoqat bilan xizmat qilgan Otsiz 1130-yillar oxirlarida Movarounnahrda siyosiy vaziyatdan foydalanib, mustaqil Xorazmshohlar davlatini tuzishga harakat qilib, u bilan tinimsiz urush olib boradi. Otsiz vafotidan keyin taxtga o‘tirgan El Arslon (1156-1172) mahalliy hokimlar va qoraxitoylarga qarshi kurash olib bordi. Uning vorislari Sultonshoh Muhammad (1172) va Alouddin Takash (1172-1200) hokimiyat uchun 1193-yilga qadar o‘zaro kurash olib bordilar. Takash o‘z vorisi Muhammad Xorazmshohga (1200-1220) markazlashgan mustahkam davlat va tashkiliy jihatdan qudratli qo‘shinni meros qoldirgan bo‘lsa, uning o‘z so‘zlari bilan aytganda, o‘g‘li Jaloliddin Manguberdi (1220-1231) ga parokanda saltanatni meros qilib qoldirdi. 1231-yilda Jaloliddin Manguberdi vafoti bilan xorazmshoh unvonini hamda saltanatni boshqargan sulolalar ham yakun topadi. Sulton Shohruxning Xorazmdagi noibi amir Shohmalik (1413-1426) umrining oxirigacha Xorazmshoh unvonini o‘zida saqlagan⁶.

Xorazmshohlar davlatida ayniqsa, sulton Takash va Alouddin Muhammad davrlarida madaniy hayot ravnaq topgan. Ayniqsa, qasidago‘y va dostonchi shoirlar ijodi gullab-yashnagan. Xorazm she‘riyat maktabining deyarli barcha vakillari saroy shoirlari bo‘lgan. Shulardan ko‘zga ko‘ringan shoir va olim Rashiddin Muhammad al-Umariy (1115-1182) edi. U past bo‘yli, kalbosh, ko‘rimsiz bo‘lganligi sababli Vatvot—jajji qush laqabini ilgan edi. Rashiddin Vatvot o‘zining she‘riyat haqidagi “she‘r san‘atining sehrli bog‘lari” kitobini sulton Otsizga bag‘ishlangan edi. Vatvotning “Rassoil” (“Nomlar”) to‘plami juda qimmatli. U ikki qismdan iborat:

1. Xalifalar, hukmdorlar, vazirlar, muftilarga bitilgan nomlar.

⁶ Oyidin T. Jaloliddin Xorazmshoh va uning davri. – Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti. 1999. 12-b.

2. Ulamolar, shayxlar, mashhur kishilar, shoirlar, do'stlar va boshqalarga bitilgan maktublar edi. Bu esa o'sha davrning ijtimoiy siyosiy davrini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Yana Xorazmning o'sha zamondagi mashhur shoir va adiblaridan Faxul-mashiyix Abulqosim, Mahmud ibn Ahmad Samarqandiy, ibn Rustam Xorazimiy va boshqa bir qancha shoirlar ijod qilgan⁷.

O'zbek davlatchiligi taraqqiyotida muxim o'rin egallagan Xorazmshohlar davlati bo'yicha sharqshunoslik ilmida ko'pgina tarixchi olimlar tomonidan tadqiqot olib borilgan. Jumladan, Xorazmshohlarning yuksalishi va bu davlatning keyingi taqdiri V.V. Bartoldning «Turiston Mo'g'ul istilochilari davrida», S.P. Tolstovning «Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab» ilmiy tadqiqotlarida, atoqli adib V. Yanning «Chingizxon» tarixiy romanidan Xorazmshohlar davlatining taqdiri haqida ko'plab ma'lumotlar olish mumkindir. Bu mavzuga aloqador xorijiy mualliflarning tadqiqotlaridan misol keltirsak, Ibroxim Kafas o'g'lining 1956-yilda Anqarada bosilgan «Xorazmshohlar davlati tarixi» da bu davlatning siyosiy va harbiy tarixi ancha mufassal yoritiladi. 1978-yilda Bog'dod dorilfununi mudarrisi Nofi'a Tavfik al Ubudning magistrlik-nomzodlik dissertasiyasida Xorazm davlati tarixi tadqiq qilingan. Erdugon Merchilining asarida ham Xorazmshohlar sulolasi haqida bayon qilingan.

Shuningdek, Abul – Muayyid Muvaffaq ibn Ahmad al-Makkiy shoir va adib, Abu Mador ad-Dabbiy Xorazmiy, Malik Nusratiddin Hamza ibn Muhammad ibn Umar ibn Hamza an-Nasaviy - Niso shahri hokimi, shoir, bashoratchi, Sirojiddin Ya'qub Sakkokiy - falakshunos, shoir, ilm- fanning barcha sohalarida asarlar yozgan, Abdul-Karim ibn Muhammad ibn Mansur Abu Sa'id ibn Abul - Muzaffar al-Marvoziy as-Sam'oniyy (vaf.1167) - Marvning mashhur ulamosi, adib va tarixchi, Shamsiddin Muhammad ibn Qays ar-Roziy - adib va olim, Zahiriddin

---

⁷ Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231). – Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. 138-b.

Muhammad ibn Umar ibn Muhammad Buxoriy-Nujobodiy - ilohiyotchi olim, Taho ibn Ibrohim ibn Ahmad ibn Ishoq shayx yoki Faqihul-a'lam imom Zayniddin Abu Bakr al-Buxoriy (vaf.1252) faqih va adabiyotchi olim, Qosim Abu Muhammad Buxoriy (1160 yilda tug'ilgan), Majiddin Nasaviy - olim va shoir, Shihobiddin Nasaviy - shoir, tarixchi, davlat arbobi. Xorazmshoh sulton Jaloliddin devonida munshiylik vazifasida xizmat qilgan. Ba'zi paytlarda elchilik ham qilgan, Muhammad ibn Najib Bakron – jug'rofiyun olim va boshqa olimu shoirlar xorazmshohlar davrida ijod qilganlar⁸.

XULOSA:

Anushtagin Xorazmshohlar davlati O'rta Osiyoda hukmronlik qilgan eng yirik markazlashgan davlatlardan biri bo'lgan. Bu davlatning qudrati faqatgina O'rta Osiyoda emas, balki butun O'rta Sharqda mashhur bo'lgan. Bu davda Xorazmda yirik shaharlar gullab-yashnadi. Ilm-fan rivojlanib, yirik olimlar-u, shoirlar ijod qildi. Afsuski, mo'g'ullar bosqini vaqtida bu shaharlar vayronaga aylanib qoldi. Ammo, yirik va qudratli bo'lgan Xorazmshohlar davlati hali uzoq vaqt avlodlar xotirasida qolajak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231). – Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. 61-b.
2. Jabborov I. Buyuk Xorazmshohlar davlati. Sharq nashriyoti. – Toshkent. 1999. 140-b.
3. Murtazoyeva H.A. Odilov A. A, Ermetov A. O'zbekiston tarixi. – Toshkent. Donishmand ziyo. 2020. 235-b.

⁸ Tolstov S.P. Xorazm madaniyatini izlab. – Moskva. Nauka. 1948. 218-b.

4. Oydin T. Jaloliddin Xorazmshoh va uning davri. – Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1999. 12-b.
5. G‘ulomov Ya. Xorazmning sug‘orilish tarixi. – Toshkent. Fan. 1976. 121-b.
6. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Anushteginiylar>